

HORVÁTH GYULA

A REGIONÁLIS TUDOMÁNY SZEREPE A TERÜLETFEJLESZTÉSBN

I.

A rurális társadalomból az ipari korszakba vezető átmeneti fejlődés Nyugat-Európában az új térformáló erők felé irányította a gazdaság törvényszerűségeit feltáró korai klasszikus közgazdaságtan képviselőinek figyelmét. A kereskedelmi kapitalizmus virágkorának fiziokratái és merkantilistái a piaci terjeszkedés és a termelési költségek csökkentésében szerepet játszó térbeli összefüggésekre mutattak rá. Az ipari kapitalizmus szinte valamennyi közgazdaságtani áramlata beépítette gondolati rendszerébe a teret, a lokális, a regionális, a nemzeti és a nemzetközi dimenziókat. A területi folyamatok vizsgálatában a hagyományos földrajzi diszciplína mellé felzárkózott a közgazdaság-tudomány is, sőt az elméletalkotásban és a területi politika alakításában a térgazdaságtan meghatározó szerephez jutott. A társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok térbeli összefüggései – nem kis mértékben a társadalomtudományok módszertani fejlődése, az empirikus kutatások térhódítása és a társadalomirányítás érdeklődése nyomán – más társadalomtudományok látómezejébe is bekerültek (Benko 1999).

E század második felében Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban nagy számmal indultak kutatási programok a társadalom és a gazdaság térszerkezetének tanulmányozására, új elméletek, eszközök és intézmények gazdagították a tudományt és a társadalomirányítás gyakorlatát. A térhez kötődő tudományos problémák kutatására és oktatására intézetek, tanszékek szerveződtek, monográfiákat, könyvsorozatokat jelentettek meg és folyóiratokat adtak ki (Isard 1975).

A tér kutatásával behatóan foglalkozó két alapdiszciplína – a geográfia és az ökonómia – közötti munkamegosztás irányát a geográfus *Maurice Le Lannou* 1949-ben ekképpen körvonalazta: „Azt szeretném, ha ...a közgazdászoknak meghagynánk azt a feladatot, hogy felfedezzék az általános szabályszerűségeket... az emberi társadalmak viselkedésében, a termelés és a cserefolyamatok működésében. A mi dolgunk a regionális gazdaságok tarka, jelen idejű, konkrét mivoltának vizsgálata... A földrajztudósok regio-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából

nális vizsgálatait gyakran szerfölött aprólékos tanulmányokat eredményeznek egy meghatározott területről... túl nagy hangsúlyt kapnak a természet-földrajzi jelenségek, mintha az állam nem avatkozna be, a tőke mozgásának, a kollektív döntéseknek nem volna semmi hatása. A földrajztudós gyakran az adott tér elemzéséhez ragaszkodik, nem tekint a régió politikai vagy adminisztratív keretein túlra. A közgazdász számára éppen ellenkezőleg: a régió rá van utalva más területekre, amelyek számára ellátást és termékeinek piacot jelentenek - a fő szempont az áramlások természete és mennyiségi súlya, amely a régiók egymástól való függésének szempontja fontosságára tereli a hangsúlyt” (idézi Bourdieu 1985.8.).

A hagyományos diszciplínák modernizálódásával párhuzamosan azonban az integratív tértudomány, a „regional science” fejlődése is gyors léptekkel haladt előre. Önálló tudományágazattá válásának részleteiről még ma is parázs viták zajlanak, a definíció tekintetében azonban letisztult álláspontra jutottak a térrel foglalkozó társadalomtudományi kutatók. A regionális tudomány a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló tudomány (Nemes Nagy 1998; Mészáros 2000).

Az 1970-es években a fejlett ipari országokban a földrajzi egyenlőtlenségek kiéleződtek, a fordista nagyipari központok hanyatlása és az új térformáló hajtóerők működése számtalan új megválaszolandó kérdést vetett fel. A posztfordista gazdaságot alakító nagy szerkezeti változások, az új társadalom- és településszerkezet kutatásában jelentős eredmények születtek az elmúlt két évtizedben. A regionális tudományos publikációk száma megsokszorozódott, a ma megjelenő háromtucatnyi folyóirat több mint felét a fellendülés szakaszában alapították. A kutatási témák spektruma is jelentősen bővült, új (pl. az innováció és a technológiai fejlődés, a hálózatos gazdaságok térstrukturáló hatásaival foglalkozó) irányzatok alakultak ki.

Kelet-Európában az államszocializmus regionális és település-politikájának ideológiája (a klasszikus marxi elmélet, az utópisztikus urbanisztikai elképzelések, a tervezéselmélet) és az ebből fakadó célkitűzések (az árnyos fejlesztés, a falu és a város közötti civilizációs különbségek mérséklése, az ingyenes vagy a jelentősen támogatott társadalmi juttatások térben egyenletes elosztása) erős korlátok közé szorították a területi folyamatok tanulmányozásával foglalkozó tudomány-ágazatokat. A homogénnek tételzett társadalom eszménye azonban a tudományos gondolkodást differenciáltan hódította meg az egyes országokban. A lengyel és a magyar társadalomtudományok viszonylag korán, már a hatvanas évtizedben – jórészt a nyugati tudományossággal fenntartott intenzív kapcsolataik következtében – fontos kutatási eredményeket szolgáltattak a térben egyenlőtlen fejlőd-

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból
désről, a településhálózat átalakulásának anomáliáiról, „expressis verbis” megkérdőjelezték a központi tervgazdálkodás, a helyi-regionális adottságokkal nem számoló gazdaságpolitika hatékonyságát (Enyedi 1981).

II.

A regionális tudomány önálló diszciplínává fejlődésének feltételei Magyarországon – európai összehasonlításban is – viszonylag korán, e tudományágzat nemzetközi expanziójának időszakában, a 80-as évtizedben kialakultak. 1984-ben megalakult a multidiszciplináris Regionális Kutatások Központja, 1986-ban megszerveződött az MTA Regionális Tudományos Bizottsága, 1987-ben megjelent a *Tér és Társadalom* c. folyóirat első száma, 1989-ben a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karán terület- és településfejlesztési szakot alapítottak. A tudományos publikációk száma megszorodott, könyv- és monográfiatorozatok indultak. A terület- és településfejlődés hosszú távú hazai és nemzetközi folyamatainak, a globalizálódó (európai, euroregionális, kelet-közép-európai) térstruktúrák, ezek munkamegosztási viszonyainak, intézményrendszerének és eszközeinek interdiszciplináris vizsgálatában elért eredményei alapján a magyar regionális tudomány méltán vívta ki az európai tudományosság elismerését.

A kutatások eredményei arra is felhívták a figyelmet, hogy a magyar regionális politika Európa-konform átalakítására nemcsak a politikai rendszer változása miatt van szükség, hanem azért is, mert a területi fejlődést befolyásoló folyamatok fontos elágazási ponthoz érkeztek. A hagyományos iparosítás befejeződésével a posztindusztriális szakasz az ágazatok közötti jelentős átrendeződéssel veszi kezdetét. A gazdaság valamennyi pontján gyökeres technológiai megújulásra van szükség a versenyképesség fokozása érdekében, végül a társadalomirányítás autonóm közösségek együttműködésén alapul (Enyedi 1989).

A magyar regionális tudomány 80-90-es években elért eredményei két fontos dokumentumban, az 1996. évi területfejlesztési törvényben és az 1998. évi országos területfejlesztési koncepcióban jelentek meg. Emellett biztos alapokat jelentettek az EU-csatlakozási tárgyalásokhoz és a területfejlesztési törvény végrehajtásához, a regionális stratégiák és programok kidolgozásához.

A magyar térszerkezet fejlesztési irányai, a magyar régiók európai gazdasági térbe való bekapcsolódása újabb és újabb kutatási feladatokat vetnek fel. Lássunk ezek közül néhányat, azokat, amelyek az MTA Regionális Kutatások Központjának kutatási programjában is szerepelnek:

1. Mivel az ország térszerkezetének modernizálása elválaszthatatlan a belső regionális kohézió erősítésétől, célszerű vizsgálni a regionalizmus fejlődésének gazdasági, kulturális, politikai tényezőit. Már ma is érzékelhető a regionális kezdeményezésű fejlesztési politika igénye. Az állam területi feladatait várhatóan szervezetileg koncentrálja, a belső erőforrásokon nyugvó fejlesztési paradigma térhódítása nyomán a területi közösségek és a központi hatalom közötti érdekellentétek élesebbé válhatnak, az európai hálózatos gazdaságokba való bekapcsolódás új területi érdekeket alakíthat ki. Mindezek a ma már előre látható folyamatok a regionális együttműködés iránti igényt fokozzák. Eszközöket, szervezeti megoldásokat kell ajánlani a regionalizmus pozitív következményeinek erősítésére, az esetleges negatív hatások mérséklésére.

2. Az új területfejlesztési rendszer Magyarországon is megsokszorozza a fejlesztési feladatok számát, bővíti a szereplők körét, a finanszírozás csatornáit. Meg kell vizsgálni tehát az intézményrendszer elemeinek szerkezetét, működési szabályait, kompetenciáját abból a szempontból, hogy elegendő szervező erőt képviselnek-e. A területfejlesztési szereplők többségének belső működési rendje, hatásköre ma még nem alkalmas a nyugat-európai típusú partnerkapcsolatok szervezésére. Talán a települési önkormányzatok a leginkább felkészültek a területfejlesztési programokban való közreműködésre, bár a nagyvárosi önkormányzatok hivatali szervezete, közgyűléseik bizottsági szerkezete még nem felel meg a felmerülő differenciált feladatoknak. A regionális fejlesztési tanácsok csupán szerény szereplői, de nem meghatározó irányítói az együttműködésnek. A szervezetük kiépítésével foglalkozó kamarákat sem lehet ma még dinamizáló erőnek tekinteni. A megyei területfejlesztési tanácsok sincsenek könnyű helyzetben, a résztvevő partnerek a területfejlesztési támogatások megszerzésében, nem pedig saját erőforrásaik egyesítéséből érdekeltek. Az együttműködést befolyásoló tényezők feltárása, a partnerség természetrajza fontos kutatási feladat

3. A gazdaság szerkezeti átalakulásában új tényezők jelentik a hajtóerőt, a gazdasági tér nemzetközivé válása, a versenyfeltételek változása növeli a fejlett szolgáltatások iránti igényt és új eszközök alkalmazását teszi szükségessé. Választ kell keresni e posztindusztriális térformáló erők hazai elterjedésének ösztönzésére, újra kell vizsgálni a növekedési központok elmélete érvényesítésének lehetőségeit, az innovációs lánc regionális alapelemeinek kiépítését.

4. Az európai gazdaság területi szerkezetének átrendeződése az utóbbi évtizedekben a regionális politika felértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerét. Módosultak a regionális

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett egyre nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. A globalizáció és az új térformáló erők hatásai az egyes régiókban és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, a területi struktúrák adottságai a versenyképességgel kombinált kohéziós politika alkalmazásában nagyfokú különbségeket mutatnak.

Az Európai Unió több tagországában – ahol a regionális tudomány pozíciói erősek – készültek átfogó vizsgálatok a régiók és a városok versenyképességi potenciáljának felmérésére, a fejlesztési stratégiák ezek eredményeire épültek. Azok az országok, amelyek a gazdaságfejlesztés hosszú távú programozásában eltekintenek a területi tényezők kompetitív jellemzőitől, nem képesek a nemzetgazdaság hatékonyságát az uniós átlagnak megfelelő ütemben erősíteni.

Magyarország alapvető érdeke, hogy a területi egységek versenyképességének mélyreható ismeretében csatlakozzon az Európai Unióhoz, rendelkezésre álljanak mindazok az információk, amelyek a kohéziós és strukturapolitikai támogatások felhasználásában a méltányosság kritériumaival azonos mértékben képesek bizonyítani a fejlesztések versenyképességet fokozó hatásait is.

5. Eközben folyamatosan bővíteni kell tudásunkat a gazdaság térbeli átrendeződéséről is. A változások dokumentálásának, a várható irányokat prognosztizáló regionális tudományos elméletek és modellek kidolgozásának nagy gyakorlati hasznuk lehet. Ahhoz, hogy a folyamatokat a siker reményével lehessen a regionális politika eszközeivel befolyásolni, tudni kell, hogy ténylegesen mi történik.

III.

A regionális tudomány eredményei hasznosításának – a politika és a közigazgatás és a gazdaságszervezés mellett – másik fontos színtere az egyetemi-főiskolai oktatás. Területfejlesztési kutatások nemcsak az akadémiai hálózatban, hanem a felsőoktatás különböző intézményeiben is folynak. A tudományos eredmények felhasználását azonban a két intézménytípus együttműködése befolyásolja.

A terület- és településfejlesztési szakértők ismereteiket a 90-es évtized legelejéig csak a gyakorlatból meríthették, szervezett képzésük Magyarországon nem volt. A szakma egyes részterületeit különböző felsőoktatási intézményekben oktatták ugyan, de mindenütt csak az alapszakhoz szükséges speciális ismeretek keretei között. A komplex terület- és településfej-

lesztési szakképzést nyilvánvalóan – az előbb említett okokon kívül – a társadalomirányítás érvényes modellje sem igényelte. A területi és a helyi államigazgatási szakapparátusok a redisztribúció központi normáit vagy az alkumechanizmusokban megnyilvánuló helyi kezdeményezések fortélyait viszonylag könnyen megtanulhatták és elsajátíthatták. A tanácsi finanszírozás átalakításának próbálkozásai, a településfejlesztési politikánk kudarcai, s nem utolsósorban a kutatók rendszeressé váló részvétele gyakorlati területfejlesztési feladatok megoldásában, kezdték tudatosítani a szakemberekben, hogy a területi folyamatokat objektív törvényszerűségek és sokfajta tényező formálja, a településfejlesztés szereplőinek sem csupán a központi akarat végrehajtóiként kell cselekedniük.

Egyébként Nyugat-Európában is a gazdasági és a politikai hatalom decentralizálása ösztönözte a regionális fejlesztés és politika térnyerését az egyetemi képzésben. A posztindusztriális társadalom fejlődésének parancsoló szükségletévé vált a hatalom diffúziója, a szuverenitás felosztása az államon belül, az azon kívül kibontakozó új struktúráknak megfelelően. A térben is szerteágazó döntési központok megszorodása, a regionális fejlődésben aktív szerephez jutó új intézmények (fejlesztési társaságok, innovációs központok, pénzügyi szervezetek, regionális mozgalmak), valamint a regionális kormányzatok autonómiájának erősödése a hatvanas-hetvenes évtizedekben a nyugat-európai egyetemek többségében a területfejlesztési képzés megindítását eredményezte, vagy pedig az egyetemeken már oktatott területi tervezési, regionális gazdaságtani, településszociológiai és más tárgyak szervezeti integrációját segítette elő. Tudománytörténeti érdekességgként meg kell említeni, hogy a regionális tudomány első önálló tanszékét a Pennsylvanai Egyetemen alapították 1959-ben (Chatterji-Kuene 1990).

A Pécssett megszerveződött komplex területfejlesztési képzési rendszer programját a nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével alakította ki.

A pécsi egyetemen – graduális, posztgraduális és PhD-kurzusokon – olyan szakembereket képeznek, akik a képzési forma követelményeinek megfelelően képesek:

- figyelemmel kísérni az európai regionális folyamatok alakulását befolyásoló tényezőket;
- felismerni a regionális és a helyi közösségek aktuális és jövőbeli szükségleteit, mérlegelni az ezekben rejlő előnyöket, ellentmondásokat, ezek hatásait;
- fejlesztési koncepciókat összeállítani, az ezekhez szükséges vizsgálatokat megszervezni;
- a koncepciókat regionális és településpolitikai tervekké, programokká integrálni;

- e tervek és programok egyeztetési eljárásait kidolgozni;
- megvalósításukat koordinálni, folyamatosan nyomon követni, a szükséges változásokat végrehajtani, hatásukat értékelni;
- kutatási feladatokat megfogalmazni, képzési és továbbképzési programokat szervezni.

A pécsi képzési programokat ma több magyar egyetem és főiskola hasznosítja. E képzési formáknak köszönhetően Magyarországon ma már több mint ezer szakember rendelkezik terület- és településfejlesztési diplomával.

IV.

A magyar regionális tudomány fejlődése, az eredmények és a gondok nem függetlenek a magyar – és az európai – átalakulás sajátosságaitól, távolabbi és közelebbi múltunk következményeitől, a magyar vidék és az átmenet nehézségeitől. Az új tudományágazat szándéka azonban töretlen: vizsgálatait a jövőben is a nemzetközi regionális kutatások fő áramlataihoz illeszti, a magyar modernizáció regionális kérdéseire az európai kihívások mérlegelésével igyekszik megfogalmazni a válaszokat. Ennek a filozófiának a szellemében kíván együttműködni hazai és külföldi tudományos partnereivel, vesz részt a felsőfokú képzésben, és szolgálja a regionális fejlesztés gyakorlatát.

A regionális tudomány tudatos építkezése révén, ma Magyarországon megvannak az intézményi feltételei annak, hogy a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket, folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló *regionális tudomány* önálló diszciplínaként fejlődjön a 21. században, és hozzájáruljon a magyar tudományosság európai versenyképességének erősítéséhez, illetve Magyarország európai integrációjához, a decentralizált államrendszer fejlődéséhez.

A magyar regionális tudomány kutatási és oktatási eredményei, a területi politika dinamikus fejlődése ellenére az Európai Bizottság a közelmúltban úgy döntött a majdani operatív programok irányítási struktúrájáról, hogy Magyarországnak – a közepes méretű társult országokhoz hasonlóan – csak egy regionális programot kell benyújtania.

Az Európai Bizottság végrehajtó szervei számára kétségkívül kényelmes megoldás – nem hét, hanem csak egy regionális programmal kell foglalkozni – nem szolgálja a magyar térszerkezet modernizációját, az ehhez elengedhetetlen decentralizált államberendezkedés kialakulását. Ha az Európai Bizottság – a magyar regionális politika több évtizedes eredményei alapján – nem bízik abban, hogy az ország képes decentralizált fejlesztési

A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásából gyakorlatot folytatni, akkor évtizedekre megpecsételődik az ország sorsa, az unitárius állam és a torz térstruktúra még hosszú ideig fennmarad.

A központi kormányok Európában mindenütt ragaszkodnak hagyományos gazdaságirányítási kompetenciáikhoz, Kelet-Közép-Európában ez a tradíció évszázados múltra tekint vissza. Magyar értelmiségi csoportok a múlt században több alkalommal tettek kísérletet a hatalom decentralizálására, küzdelmeik azonban mindig kudarcot vallottak.

Azzal is tisztában vagyok, hogy az Európai Bizottság szakértői érzékelik a regionalizmus ellen ható erőket a magyar megyékben, bizalmatlanok a támogatások felhasználása iránt. Mindez azonban nem igazolja azt, hogy az Európai Unió Strukturális Alapjainak felhasználása a jelenlegi munkamegosztási viszonyok között lenne a leghatékonyabb. Pedig Magyarország alkalmas lenne arra, hogy uniós támogatással jelentős előrelépést tegyen a regionalizmus irányába. A magyar regionális tudomány Európában elismerést kiváltó eredményei, a felsőfokú regionális politikai szakemberképzés kialakult intézményrendszere is garanciákat jelent ahhoz, hogy a régiókra alapozott fejlesztési politika hozzájáruljon az európai kohézió erősítéséhez.

Abban reménykedem, hogy az újonnan alakult Erdélyi Magyar Tudományegyetem kutatási profiljába illeszti a regionális tudományt. E diszciplína más típusú fejlődési térben elért eredményei tovább gazdagíthatják a magyar tudományosságot, hozzájárulhatnak a decentralizált fejlesztési paradigma kidolgozásához és előnyeinek népszerűsítéséhez, a kulturális és a gazdasági regionalizmus intézményesüléséhez – Magyarország és Románia javát egyaránt szolgálva.

Felhasznált irodalom

BENKO, G.

1999 *Regionális tudomány*. Bp.-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

BOURDIEU, P.:

1985 Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. – *Szociológiai Figyelő*, 1. pp. 5-28.

BUDAY-SÁNTHA A. – HORVÁTH Gy.

1999 *A regionális gazdaságtani képzési program*. – Magyar Felsőoktatás. 5-6. pp. 9-13.

CHATTERJI, M. - KUENNE, R.E. (eds.)

1990 *Dynamics and Conflict in Regional Structural Change. Essays in Honour of Walter Isard*. New York, New York University Press.

ENYEDI Gy.

1981 *A területfejlesztési politika néhány új eleméről.* – Enyedi Gy.: *Földrajz és társadalom.* Bp., Magvető Könyvkiadó, pp. 444-464.

1989 *Településpolitikák Kelet-Közép-Európában.* – Társadalmi Szemle. 10. pp. 20-31.

1994 *Regional and urban development in Hungary until 2005.* – Hajdú, Z.-Horváth, Gy. (eds.): *European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy.* Pécs, Centre for Regional Studies. pp. 239-253.

1996 *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakájában.* Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem.

HORVÁTH Gy.

1997 *Regionális átalakulás és törvénykezés. A regionális kutatások hatása a területfejlesztési törvényre.* – Magyar Tudomány. 1. pp. 3-14.

1998 *Európai regionális politika.* Bp.-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

HORVÁTH Gy.–RECHNITZER J.

2000 *Új tudományterület születése. A regionális tudomány két évtizede.* – Horváth Gy.-Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 9-18.

ISARD, W.

1975 *Introduction to Regional Science.* New Jersey, Prentice-Hall, Englewood Cliff.

MÉSZÁROS R.

2000 *A társadalom földrajzi gondolatvilága.* Szeged, SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék.

NEMES NAGY J.

1998 *A tér a társadalomkutatásban.* Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem.